พัฒนาการแนวคิดและวิธีการวิจัยรูปแบบ : จากปัญหาสู่แนวทางการแก้ไข

DEVELOPMENT OF MODEL RESEARCH CONCEPTS AND METHODS: FROM PROBLEMS TO SOLUTIONS

สมาน อัศวภูมิ I Saman Assawapoom
คณะครุศาสตร์และการพัฒนามนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ
Faculty of Education and Human Development, Sisaket Rajabhat University
Corresponding author email: drsam2564@sskru.ac.th
(Received: 27 October 2025, Revised: 2 December 2025, Accepted: 24 December 2025)

บทคัดย่อ

การสร้างหรือพัฒนารูปแบบเป็นงานวิจัยที่นักศึกษานิยมทำเป็นดุษฎีนิพนธ์ในสาขาวิชาการบริหารการศึกษา หรือเป็นผลงานวิจัยในการเลื่อนวิทยฐานะของผู้บริหารสถานศึกษาระดับต่างๆ ค่อนข้างมาก แต่จากการได้มีโอกาสในการให้คำปรึกษา หรือการประเมินผลงานวิจัยที่ผ่านมาพบว่ายังมีปัญหาและประเด็นที่เข้าใจคลาดเคลื่อนหลายเรื่อง ทั้งในด้านการดำเนินการและการรายงานผลการวิจัย ดังนั้นจึงเห็นความจำเป็นต้องศึกษาและหาข้อสรุปเพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้เพื่อให้ผู้ที่สนใจและเห็นประโยชน์ในการวิจัยรูปแบบได้มีความเข้าใจที่ถูกต้องและสามารถทำวิจัยดังกล่าวได้ตรงจุดและมีคุณภาพยิ่งขึ้น ผู้เขียนเป็นคนหนึ่งที่มีความสนใจในเรื่องนี้มาอย่างต่อเนื่องหลายปี จึงอยากมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาที่เป็นอยู่ ดังนั้นจึงตัดสินใจที่จะทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบและใช้วิธีการวิจัยรูปแบบเป็นเครื่องมือในการสร้างหรือพัฒนารูปแบบให้ดียิ่งขึ้นสำหรับนักศึกษาและผู้สนใจต่อไป โดยมีเนื้อหาที่จะกล่าวถึงในบทความนี้สี่ตอนคือ บทนำสู่การวิจัยรูปแบบ ความเข้าใจเกี่ยวกับการรูปแบบ การวิจัยรูปแบบ: แนวคิดสู่การปฏิบัติ และท้ายสุดคือบทสรุปและการนำไปใช้

คำสำคัญ: แนวคิด; วิธีการ; วิจัยรูปแบบ; แนวทางการแก้ไข

ABSTRACT

Model construction or model development is a type of researches that students choose to conduct as dissertations in educational administration field or administrators in all levels use as research work for promotion evaluation. Based on the author's experiences as an advisor or a research evaluator, there are problems and misunderstanding related to the concept in many aspects, both research conducts and reports. So, it is high time to study and look for solutions on the matter to help model building researchers to understand the concept and apply the concept correctly to conduct the research in order to achieve better quality result. The author, as one of those people who are interested in the field for years,

would like to take parts to solve the problem again by reviewing the concepts and theories related to models, model construction or model development, and how to use researches as bases to construct or develop models for students and those who are interested in this type of research. The article covers four sections, including introduction to model research, understanding on models, model research: concept to practice, and finally, summary and implication.

Keywords: concepts, methods, model research, revised guidelines

บทนำ

คำว่า ‘รูปแบบ’ เป็นศัพท์เทคนิคทางวิชาการที่ผู้เขียนแปลมาจากคำภาษาอังกฤษว่า ‘model’ ในการทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกสาขาวิชาการบริหารการศึกษาในปี 2537 และผู้เขียนเป็นนักเรียนปริญญาเอก[1] รุ่นแรกในสาขาวิชานี้ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงมีความกดดันหลายด้าน ทั้งด้านการเรียนรายวิชาเพราะมีหน่วยกิตรวมตลอดหลักสูตร 103 หน่วยกิต และด้านการทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก เพราะวิทยานิพนธ์ระดับนี้มีค่า 36 หน่วยกิต ซึ่งเป็น 3 เท่าของวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท แต่สิ่งที่เป็นความกดดันมากที่สุด คือ อาจารย์ผู้สอนบอกว่า ‘คนที่เรียนจบปริญญาเอกต้องมี model เป็นของตนเอง’ ซึ่งในขณะนั้นก็ยังไม่มีความชัดเจนว่า ‘คำว่ามี model เป็นของตัวเอง’ หมายถึงอะไร แต่กลยุทธ์สู่ความสำเร็จของผู้เขียนก็คือต้องมีคำว่า ‘model’ อยู่ในชื่อหรือหัวข้อของวิทยานิพนธ์ อย่างไรก็ตามปัญหาสำคัญของกลยุทธ์นี้ก็คือ ต้องทำความกระจ่างชัดก่อนว่า ‘model’ คืออะไร และจะใช้คำภาษาไทยว่าอย่างไร มีใครวิจัยเรื่องลักษณะนี้ไว้แล้วบ้าง เป็นต้น

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเรื่องนี้ในประเทศไทยในช่วงนั้น ‘ยังไม่มีใครทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเกี่ยวกับการสร้างหรือพัฒนารูปแบบ[2]’ มาก่อน และเท่าที่ค้นพบก็คือ มีงานวิจัยที่ใช้คำว่า ‘รูปแบบ’ อยู่ในชื่อเรื่อง 2-3 เล่ม เป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท และลักษณะการวิจัยจะเป็นการศึกษาว่ารูปแบบที่เป็นอยู่ของเรื่องนั้นๆ เป็นแบบไหนและอย่างไร เป็นการศึกษาว่า ‘แนวการดำเนินงานเรื่องนั้นๆ’ เป็นอย่างไร เช่น สมมติว่างานวิจัยคือ ‘การศึกษารูปแบบการบริหารกิจกรรมพิเศษของนักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในจังหวัด....’ ผลการวิจัยก็จะรายงานว่า (1) กิจกรรมพิเศษของนักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในจังหวัดมีอะไรบ้าง (2) ในแต่ละด้าน มีการดำเนินงานอย่างไร (3) ปัญหาและอุปสรรคสำคัญมีอะไรบ้าง และมีเรื่องหนึ่งที่มีคำว่าพัฒนารูปแบบในหัวข้อวิทยานิพนธ์ (ธิดา พิทักษ์สินสุข อ้างในสมาน อัศวภูมิ, 2537) แต่เนื้อในเป็นการเสนอแนวทางในการแก้ปัญหาทั่วไปเท่านั้น อย่างไรก็ดีในขณะที่กำลังศึกษา

[1]รศ. ดร. อุทัย บุญประเสริฐ จะเรียกนักศึกษาระดับปริญญาเอกว่า ‘นักเรียนปริญญาเอก’ ซึ่งหมายถึงบุคคลแห่งการเรียนรู้ คือใฝ่รู้ใฝ่เรียนตลอดชีวิต

[2] ในสมัยนั้นยังไม่มีอินเตอร์เน็ตให้สืบค้น

ค้นคว้าและหาข้อมูลว่าจะทำอย่างไรดี ผู้เขียนสอบได้ทุนฟูลไบร์ทเพื่อไปทำวิจัยนำร่องก่อนจะทำวิทยานิพนธ์จริงที่มหาวิทยาลัยแห่งรัฐนิวยอร์ก วิทยาเขตเมืองบัฟฟาโล หรือที่รู้จักกันในนาม UB แต่จริงๆ แล้วชื่อเต็มคือ New York State University Buffalo Campus หรือ SUNY และที่ UB นั่นเองที่ผู้เขียนก็ได้อ่านดุษฎีนิพนธ์เล่มหนึ่งคือ “The Development of a Model to Link State Education Agencies and Local Education Agencies in Policy Formulation” (Acree,1974) ซึ่งเป็นแสงสว่างที่ปลายอุโมงค์แสงแรกให้กับผู้เขียน แต่แหล่งอ้างอิงเพียงเล่มเดียวคงไม่เพียงพอที่จะใช้เป็นแหล่งอ้างอิงในการทำวิจัยหรือทำวิทยานิพนธ์คงต้องแสวงหาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมากกว่านี้

จากการศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบของบุญชม ศรีสะอาด (2533) ซึ่งทำวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบการควบคุมวิทยานิพนธ์ และบทความเกี่ยวกับรูปแบบและการสร้างรูปแบบของ Keeves (1988) และองค์ประกอบของรูปแบบในหนังสือของ Brown และ Moberg (1980) ผู้เขียนจึงตัดสินใจทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับการพัฒนารูปบบโดยมีวัตถุประสงค์การวิจัยคือ เพื่อพัฒนารูปแบบการบริหารการประถมศึกษาระดับจังหวัด (สมาน อัศวภูมิ, 2537) ซึ่งตั้งอยู่บนข้อสันนิษฐาน (Assumption) ที่ว่า ‘ถ้าจังหวัดมีอำนาจในการจัดการศึกษาเบ็ดเสร็จได้ด้วยตนเองแล้ว รูปแบบการบริหารการประถมศึกษาจะเป็นอย่างไร นี่คือจุดเริ่มต้นที่ทำให้ผู้เขียนเกี่ยวข้องกับการวิจัยพัฒนารูปแบบมากว่าสามสิบปี เพราะเห็นว่าการวิจัยรูปแบบเป็นเครื่องมือสำคัญของนักวิชาการ นักบริหาร และนักพัฒนาทุกคน จึงเป็นเรื่องที่ต้องให้ความสำคัญเป็นพิเศษ และบทความนี้เป็นอีกก้าวหนึ่งของความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบและการวิจัยรูป ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาสิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตและการปฏิบัติงานต่างๆ ได้ อย่างไรก็ตามจากประสบการณ์ที่เกี่ยวกับการวิจัยรูปแบบ ทั้งที่ได้ทำวิจัยด้วยตนเอง การเป็นที่ปรึกษางานวิจัยรูปแบบ การเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการประเมินวิจัยรูปแบบ ตลอดจนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเพื่อนร่วมวิชาชีพก็พบว่ายังมีปัญหาที่ต้องทบทวนและแก้ไขอีกหลายอย่าง ดังกล่าวมาแล้วและที่จะนำเสนอต่อไป เพื่อให้การวิจัยรูปแบบมีคุณภาพยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการค้นพบกุญแจสำคัญที่จะไขข้อข้องใจและปัญหาเกี่ยวกับการวิจัยรูปแบบที่ผ่านมาได้อย่างตรงเป้าและมีคุณภาพยิ่งขึ้น ซึ่งมีสาระสำคัญที่จะนำเสนอในสี่ประเด็น คือ บทนำสู่การวิจัยรูปแบบ ความเข้าใจเกี่ยวกับการรูปแบบ การวิจัยรูปแบบ: แนวคิดสู่การปฏิบัติ และท้ายสุดคือบทสรุปและการนำไปใช้ ดังจะได้นำเสนอต่อไป

ความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบ

ความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้มีสาระสำคัญที่จะนำเสนออยู่สามส่วนคือ ต้นเหตุความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน จุดเปลี่ยนของความเข้าใจรูปแบบและการวิจัยรูปแบบ และความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับรูปแบบและการวิจัยรูปแบบ ซึ่งมีเนื้อหาสาระดังนี้

ต้นเหตุความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน

การค้นพบต้นเหตุความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับรูปแบบและการวิจัยรูปแบบ ซึ่งนำไปสู่แนวคิดใหม่เกี่ยวกับเรื่องนี้เริ่มต้นเมื่อประมาณสองปีที่แล้ว จากการได้กลับไปทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เคยใช้ใน

การทำวิทยานิพนธ์เมื่อ 30 กว่าปีที่แล้วอีกครั้ง เพราะมีความเข้าใจบางที่ยังไม่สะเด็ดน้ำและสร้างปัญหาหลายประการในช่วงที่ผ่านมา ทั้งๆ ที่ในปัจจุบันนี้เรามีหนังสือและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องให้ศึกษาค้นคว้ามากขึ้น มีนักศึกษาและนักวิจัยสนใจทำวิจัยรูปแบบมากขึ้น แต่ทำไหมจึงยังมีปัญหาที่ยังถกเถียงและหาข้อสรุปกันไม่ได้ โดยเฉพาะสองปัญหาต่อไปนี้คือ (1) ปัญหาความสับสนกันระหว่าง **องค์ประกอบของรูปแบบ** (Components of a model) กับ **องค์ประกอบ** (Factors) ในการศึกษาปัจจัยหรือการวิเคราะห์ปัจจัย (Factor Analysis) และ (2) ปัญหาความไม่เข้าใจในความแตกต่างระหว่าง **องค์ประกอบของรูปแบบ** (Components of a model) กับ **องค์ประกอบเนื้อหาของรูปแบบ** (Components of a model essence) ซึ่งปัญหาเหล่านี้เรื่องนี้พอสรุปได้ดังนี้

ปัญหาความเข้าใจในมโนทัศน์ที่เกี่ยวข้อง

ต้นเหตุของปัญหาแรกนั้นน่าจะเกิดมาจากการแปลคำในภาษาอังกฤษ 2 คำ คือ ‘factor กับ component’ ว่า ‘องค์ประกอบ’ เหมือนกัน ทั้ง ๆ ที่สองคำนี้มีความหมายแตกต่างกันในเชิงมโนทัศน์ กล่าวคือ คำว่า Factor ในการวิเคราะห์ปัจจัย ‘Factor Analysis’ นั้นเป็นการศึกษาและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ที่ซ่อนอยู่ใต้ตัวแปรในแต่ละปัจจัยซึ่งเป็นองค์ประกอบของทฤษฎีที่นำมาศึกษา (ธานินทร์ ศิลป์จารุ, 2560; สุภมาส อังศุโชติ, สมถวิล,วิจิตรวรรณา, และรัชนีกูล ภิญโญภานุวัฒน์, 2551; Martin & Bridgmon,2012; Bollen, 1989; Brown, 2006; Kline, 2023) 2560; Martin & Bridgmon,2012; Bollen, 1989; Brown, 2006; และ Kline, 2023) ดังนั้นสิ่งที่นำมาวิเคราะห์คือปัจจัย (Factors) ไม่ใช่องค์ประกอบ (components) ของทฤษฎีที่นำมาศึกษา แต่เป็นปัจจัยที่สะท้อนองค์ประกอบของทฤษฎี จุดร่วมของการศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยดังกล่าวนี้กับการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบของ Acree (1974) บุญชม ศรีสะอาด (2533) หรือของสมาน อัศวภูมิ (2537) คือ ‘องค์ประกอบ (Components)’ ของตัวแปรที่นำมาศึกษา แต่นำมาใช้ในความหมายและวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน จึงเกิดความสับสนและเป็นปัญหาดังกล่าวมาข้างต้น

ความแตกต่างระหว่างปัจจัยกับองค์ประกอบ

การศึกษาองค์ประกอบในการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบแตกต่างจากการวิเคราะห์ปัจจัย (Factor Analysis’ ที่กล่าวมาในย่อหน้าที่แล้วอย่างยิ่ง กล่าวคือ ‘การศึกษาองค์ประกอบ’ ในการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบเป็นการศึกษาเพื่อหาข้อสรุปว่า ‘องค์ประกอบของรูปแบบ’ ที่จะพัฒนาขึ้นในการวิจัยครั้งนั้นๆ มีองค์ประกอบกี่ตัว และอะไรบ้างเท่านั้น ซึ่งอาจจะหาได้จากการทบทวนวรรณกรรมอย่างเดียว เหมือนกันกับที่ Acree (1974) หรือสมาน อัศวภูมิ (2537) ใช้ในการดำเนินการในการทำวิทยานิพนธ์ก็ได้ หรือจะทำแบบที่ชวนคิด มะเสนะ (2554) ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ กล่าวคือชวนคิด มะเสนะเริ่มต้นจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง และหลังจากได้ชุดขององค์ประกอบจากการศึกษาวรรณกรรมแล้ว ชวนคิด มะเสนะ ก็ดำเนินการตรวจสอบและยืนยันองค์ประกอบดังกล่าวอีกครั้งโดยผู้ทรงคุณวุฒิ ก่อนที่จะสรุปแนะนำใช้เป็นองค์ประกอบของรูปแบบในการวิจัยต่อไป แต่การที่เข้าใจว่าการศึกษาองค์ประกอบในการวิเคราะห์ปัจจัยกับการศึกษาองค์ประกอบเพื่อพัฒนารูปแบบเป็นสิ่งเดียวกัน ก็จะนำวิธีการศึกษาองค์ประกอบและการวิเคราะห์ปัจจัย ซึ่ง

เป็นวิธีการวิจัยเชิงปริมาณที่ต้องใช้วิธีการทางสถิติขั้นสูงในการ จึงเป็นปัญหาดังกล่าวมาแล้ว แต่ปัญหานี้จะได้รับการแก้ไขในบทความนี้

ปัญหาความเข้าใจเกี่ยวกับประเภทขององค์ประกอบ

ปัญหาที่สอง คือความสับสนและการแยกกันไม่ออกระหว่าง **องค์ประกอบของรูปแบบ** (Components of a model) กับ **องค์ประกอบเนื้อหาของรูปแบบ** (Components of a model essence) หรือที่ผู้เขียนเรียกว่า ‘องค์ประกอบหลักของรูปแบบ’ ปัญหานี้เกิดขึ้นเพราะเดิมที่นั้นคำว่า ‘องค์ประกอบของรูปแบบ’ ก็จะหมายถึงเฉพาะองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาซึ่งเป็นแนวปฏิบัติที่ผู้วิจัยสร้างหรือพัฒนาขึ้น เช่น วิทยานิพนธ์ของ Acree (1974) ที่วิจัยรูปแบบในการบูรณาการแนวปฏิบัติในการวางแผนระหว่างหน่วยงานทางการศึกษาระดับมลรัฐกับหน่วยงานระดับท้องถิ่นเพื่อให้วางแผนสอดคล้องกัน ก็นำเสนอเฉพาะองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาของรูปแบบ ซึ่งมี 3 องค์ประกอบคือ (1) กระบวนการพัฒนานโยบายของทั้ง 2 ระดับ (2) คณะทำงานพัฒนานโยบายภายในหน่วยงาน และ (3) คณะทำงานร่วมกันทั้งสองระดับในการพัฒนานโยบาย โดยแยกนำเสนอเป็นสองส่วนคือระดับมลรัฐและระดับท้องถิ่นรวมเป็น 6 องค์ประกอบย่อย และงานวิจัยของบุญชุม ศรีสะอาด (2533) ที่วิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบในการควบคุมวิทยานิพนธ์ให้มีคุณภาพมากขึ้น ก็จะนำเสนอเฉพาะองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาของรูปแบบเช่นกัน คือมี 2 องค์ประกอบ และ 7 กิจกรรม (หรือองค์ประกอบย่อย) ดังนี้คือ องค์ประกอบที่ 1 การเตรียมเค้าโครงละเอียดเพื่อเสนออนุมัติการทำวิทยานิพนธ์ มี 5 กิจกรรม คือ (1) ทำแผนปฏิบัติงานวิจัย (2) ตรวจสอบความถูกต้องของการอ้างอิง (3) ทำแผนผังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างความมุ่งหมาย สมมติฐานในการวิจัย สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ และงานวิจัยที่ให้ผลสอดคล้องหรือไม่สอดคล้องกับสมมติฐานในการวิจัย (4) จำลองลักษณะของการเสนอผลการวิจัย และ (5) ตรวจสอบความพร้อมในการเสนอเค้าโครงการวิจัย ส่วนองค์ประกอบที่ 2 ขั้นเขียนรายงานการวิจัยนั้นมี 2 กิจกรรม คือ (6) ตรวจสอบความถูกต้องของการอ้างอิง และ (7) ทำสรุปสาระสำคัญของผลการวิจัย และในการทำวิทยานิพนธ์ของผู้เขียน (สมาน อัศวภูมิ) ซึ่งใช้งานวิจัยทั้งสองเรื่องดังกล่าวเป็นต้นแบบ จึงนำเสนอเฉพาะองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาของรูปแบบเช่นกัน คือ ผู้วิจัยนำเสนอเฉพาะองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาของรูปแบบ และเนื่องจากผู้เขียนใช้แนวทางการวิจัยทั้งสองเรื่องที่กล่าวมาข้างต้นเป็นฐานในการออกแบบ ดังนั้นองค์ประกอบของรูปแบบจึงนำเสนอเฉพาะองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาของรูปแบบเช่นกัน (สมาน อัศวภูมิ, 2537) ซึ่งมี 6 องค์ประกอบ คือ การจัดองค์กรในการบริหาร การกำหนดนโยบายและแผน การบริหารงานวิชาการ การบริหารงานบุคคล การบริหารงานงบประมาณและการบริหารงานการเงินและพัสดุ และการบริหารด้านการควบคุมคุณภาพและมาตรฐาน

ถ้าการทำวิจัยรูปแบบใช้วิธีการวิจัยและรายงานผลการวิจัยในแบบเดียวกันกับการวิจัยรูปแบบทั้งสามเรื่องที่กล่าวมาข้างต้น ปัญหาความสับสนระหว่างองค์ประกอบของรูปแบบกับองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาของรูปแบบก็คงไม่เกิดขึ้น กล่าวคือผู้วิจัยรูปแบบก็นิยามองค์ประกอบของรูปแบบเฉพาะ ‘องค์ประกอบในส่วนที่เป็นเนื้อหา (Content area components)’ และรายงานผลการสร้างหรือพัฒนารูปแบบเฉพาะองค์ประกอบในส่วนที่เป็นเนื้อหาของรูปแบบตามที่นิยามไว้ แต่ผู้วิจัยรูปแบบต้องกล่าวถึงเนื้อหาส่วนอื่นๆ ที่จะทำให้เห็น

ประโยชน์ของรูปแบบ หรือแนวทางในการนำใช้รูปแบบ เช่น กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของรูปแบบไว้ในวัตถุประสงค์ของการวิจัย กล่าวถึงแนวคิดและทฤษฎีที่นำมาใช้ในการพัฒนารูปแบบไว้ในการทบทวนวรรณกรรม กล่าวถึงแนวทางในการประเมินผลการใช้รูปแบบไว้หลังจากนำเสนอตัวรูปแบบ และเสนอแนะแนวทางในการนำรูปแบบไปใช้ไว้ในการรายงานผลการวิจัย เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้เขียนจึงตั้งข้อสังเกตว่า 'ทำไมเราจึงไม่นิยามองค์ประกอบของรูปแบบให้ครอบคลุมองค์ประกอบทั้งหมดที่จะช่วยทำให้เราเข้าใจรูปแบบได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนั้นในการเขียนบทความเกี่ยวกับการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบในการทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก (สมาน อัศวภูมิ, 2550) ผู้เขียนจึงเสนอองค์ประกอบของรูปแบบไว้ 7 องค์ประกอบ และแก้ไขเพิ่มเติมในปี 2561(สมาน อัศวภูมิ, 2561) โดยการลดองค์ประกอบของรูปแบบเหลือ 5 องค์ประกอบคือ (1) วัตถุประสงค์ของรูปแบบ (2) หลักการพื้นฐานของรูปแบบ (3) องค์ประกอบหลักของรูปแบบ [ซึ่งเป็นไปตามชื่อองค์ประกอบเนื้อหาของรูปแบบ] (4) เงื่อนไขความสำเร็จในการนำรูปแบบไปใช้ และ (5) แนวทางในการประเมินผลรูปแบบ แต่ข้อเสนอเหล่านี้ก็สร้างปัญหาใหม่ขึ้น คือ ความสับสนระหว่างองค์ประกอบของรูปแบบและองค์ประกอบหลักของรูปแบบ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น อย่างไรก็ตามปัญหานี้ก็จะได้รับการแก้ไขในบทความนี้เช่นกัน

บทสรุปความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบและการวิจัยรูปแบบ

จากปัญหาที่กล่าวถึงในตอนที่แล้วทำให้ผู้เขียนต้องย้อนกลับไปศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่เคยใช้ในการทำวิทยานิพนธ์อีกครั้ง โดยเฉพาะบทความของ Keeves (1988) และที่ปรับปรุงใหม่และตีพิมพ์ในปี 2008 (Keeves, 2008) หนังสือของ Brown และ Moberg (1980), Bordens และ Abbott (2002) ตลอดจนหนังสือ งานวิจัย และบทความที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติมอีกหลายรายการ ดังที่อ้างถึงข้างต้น และหนังสือที่ได้รวบเกี่ยวกับรูปแบบในการดำเนินงานแบบต่าง ๆ ของ Van Assen, Van den Berg และ Pietersma (2515) Lambert (1996) และ Evans (2013) ซึ่งทำให้ผู้เขียนค้นพบความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบและการวิจัยรูปแบบที่แตกต่างจากที่เคยเข้าใจมาก่อน ดังนี้

จุดเปลี่ยนที่สำคัญเกิดขึ้นหลังจากที่อ่านบทความของ Keeves (2008) อีกหลายรอบ และสดุจตาประโยคสำคัญประโยคหนึ่งความว่า 'รูปแบบไม่ใช่ทฤษฎีและทฤษฎีไม่ใช่รูปแบบ' ซึ่งทำให้ผู้เขียนฉุกคิดขึ้นมาว่า แล้วที่เราวิจัยรูปแบบที่ผ่านมานั้นเราทำวิจัยอะไร และผลการวิจัยเป็นรูปแบบหรือเป็นทฤษฎี แต่ Keeves ก็ไม่ได้อธิบายข้อสงสัยดังกล่าวไว้ อย่างไรก็ตามแนวคิด Keeves ดังกล่าวสอดคล้องกับ Bordens และ Abbott (2003) ซึ่งกล่าวไว้ว่าทฤษฎีไม่ใช่รูปแบบ และขยายความว่าทฤษฎีเกี่ยวกับหนึ่งๆ อาจจะมีหลายรูปแบบความคิด และแต่ละรูปแบบก็มีวิธีการตรวจสอบแตกต่างกัน แต่ก็ยังไม่ชัดเจนว่าหมายความว่าอย่างไร จนกระทั่งผู้เขียนได้อ่านหนังสือที่รวบรวมเกี่ยวกับ Models หรือ รูปแบบของนักวิชาการอีกหลายเล่ม เช่น หนังสือของ Van Assen, Van den Berg & Pietersma (2515); Lambert (1996); และ Evans (2013) จึงได้ข้อสรุปว่าทฤษฎีไม่ใช่รูปแบบเพราะสิ่งที่นักวิชาการแต่ละคนเสนอไว้นั้นก็เป็น 'รูปแบบหนึ่งของทฤษฎี' เกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ เช่น ทฤษฎีเกี่ยวกับความต้องการในแบบของ Maslow ที่เรียกกว่าทฤษฎีลำดับฐานความต้องการของมนุษย์ (Gordon, 1996) ก็เป็นรูปแบบหนึ่งของทฤษฎีที่บรรยายเกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์

หรือทฤษฎีความความต้องการของ McCleland (Schermerhorn, Hunt, & Osborn, 1994) ก็เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของทฤษฎีเกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์ ดังนั้นข้อสรุปก็คือสิ่งที่นักทฤษฎี หรือนักวิจัยสร้างขึ้นหรือพัฒนาขึ้นคือ ‘ทฤษฎี’ ไม่ใช่ ‘รูปแบบ’ แต่ทฤษฎีที่สร้างหรือพัฒนาขึ้นเป็นอีก ‘รูปแบบหนึ่ง’ ของทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ นั่นเอง

ข้อค้นพบข้างต้นทำให้ได้ความกระจ่างต่อเนื่องคือ การต้นพบวิธีการแบ่งประเภทของรูปแบบใหม่ว่ามี 3 แบบคือ รูปแบบเชิงทฤษฎี รูปแบบเชิงปฏิบัติ และรูปแบบเชิงกายภาพ ซึ่งรูปแบบแต่ละอย่างคือแบบจำลองของสิ่งนั้นๆ กล่าวคือ รูปแบบเชิงทฤษฎี (Theory oriented model) เป็นแบบจำลองทางความคิดเกี่ยวกับปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อบรรยาย อธิบาย หรือทำนายปรากฏการณ์นั้นๆ ส่วนรูปแบบเชิงปฏิบัติ (Practice oriented model) เป็นแบบจำลองของแนวปฏิบัติในการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อแนวทางแก้ปัญหา หรือพัฒนาการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ส่วนรูแบบเชิงกายภาพ (Physic oriented model) เป็นแบบจำลองที่เป็นต้นแบบทางกายภาพของสิ่งต่างๆ เพื่อนำเสนอเป็นตัวอย่าง หรือภาพจำของสิ่งนั้น ๆ (สมาน อัศวภูมิ, 2567) อย่างไรก็ตามในบทความนี้จะกล่าวถึงเฉพาะ ‘รูปแบบเชิงทฤษฎี กับรูปแบบเชิงปฏิบัติ’ ซึ่งเป็นกุญแจดอกสำคัญในการไขปริศนาความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบและการวิจัยรูปแบบของผู้เขียนมากกว่า 30 ปี ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

ความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับรูปแบบและการวิจัยรูปแบบ

จากปัญหาและข้อค้นพบที่สำคัญดังกล่าวมาข้างต้นทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบเปลี่ยนไป กล่าวคือ ‘สิ่งที่นักวิชาการ หรือนักวิจัยรูปแบบสร้างขึ้นหรือพัฒนาขึ้นคือ ‘ทฤษฎี (กรณีที่เป็นรูปแบบเชิงทฤษฎี) หรือแนวปฏิบัติ (กรณีที่เป็นรูปแบบเชิงปฏิบัติ)’ ไม่ใช่ ‘รูปแบบ’ แต่การที่เราเรียกสิ่งที่สร้างหรือพัฒนาขึ้นว่า ‘รูปแบบ’ เพราะสิ่งที่สร้างหรือพัฒนาขึ้นแต่ละครั้งนั้นเป็น ‘รูปแบบหนึ่งของทฤษฎี (รูปแบบเชิงทฤษฎี) หรือรูปแบบหนึ่งของแนวปฏิบัติ (รูปแบบเชิงปฏิบัติ)’ ดังนั้นเป้าหมายในการสร้างหรือพัฒนาจึงเป็น ‘ทฤษฎี หรือแนวปฏิบัติ’ ไม่ใช่รูปแบบ และบนฐานของความเข้าใจดังกล่าวนี้นักวิชาการ หรือนักวิจัยรูปที่จะสร้างหรือพัฒนารูปแบบนั้นต้องเลือกก่อนว่าจะพัฒนารูปแบบเชิงทฤษฎี หรือรูปแบบเชิงปฏิบัติ เพราะรูปแบบทั้งสองแบบนี้มีวัตถุประสงค์แตกต่างกัน มีวิธีการสร้างหรือพัฒนาแตกต่างกัน และการนำเสนอผลการสร้างหรือพัฒนาแตกต่างกัน แต่ก่อนจะกล่าวถึงการวิจัยรูปแบบแนวใหม่ต่อไป ขอทำความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบเชิงทฤษฎี และรูปแบบเชิงปฏิบัติก่อนดังนี้

รูปแบบเชิงทฤษฎี

ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ตอนที่ผู้เขียนทำวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบเมื่อสามสิบปีที่แล้วนั้น หนังสือหรือบทความที่เขียนเกี่ยวกับรูปแบบมีค่อนข้างจำกัด งานเขียนส่วนใหญ่จะเป็นรูปแบบเชิงทฤษฎีเป็นหลัก เช่น บทความของ Keeves (1988 อ้างในสมาน อัศวภูมิ, 2537) ซึ่งนิยามรูปแบบไว้ว่าเป็นสมมติฐานเชิงโครงสร้างที่ใช้ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบต่างๆ (elements) ชุดของสมมติฐานเหล่านี้อาจจะพัฒนาขึ้นจากการหยั่งรู้ การทบทวนงานที่ศึกษามาก่อน หรือจากทฤษฎี ซึ่งนำเสนอเพื่อการตรวจสอบและยืนยัน แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ Analogue Model (รูปแบบเชิงอุปมาอุปไมย) Semantic Model

(รูปแบบเชิงสื่อสารหรือการบรรยาย) Mathematical Model (รูปแบบเชิงคณิตศาสตร์) และ Causal Model (รูปแบบสัมพันธ์เชิงสาเหตุ) และอธิบายว่ารูปแบบคือทฤษฎีเบื้องต้นที่รอการพิสูจน์นั่นเอง และถ้าพิสูจน์ได้ว่าเป็นไปตามข้อเสนอก็จะกลายทฤษฎี

ในช่วงทำวิทยานิพนธ์อยู่นั้นผู้เขียนเข้าใจว่า model หรือรูปแบบก็คือรูปแบบ ไม่ได้แยกว่าแบบไหนเป็นรูปแบบเชิงทฤษฎี และแบบไหนเป็นรูปแบบเชิงปฏิบัติ เพราะยังไม่เคยมีใครกล่าวถึงรูปแบบเชิงปฏิบัติมาก่อน และตอนนั้นผู้เขียนเข้าใจว่ารูปแบบที่พัฒนาขึ้นนั้นเป็นรูแบบเชิงสื่อสารหรือการบรรยาย (Semantic Model) ตามแนวคิดของ Keeves แต่หลังจากมีความเข้าใจมากขึ้นจึงพบว่ารูปแบบเชิงสื่อสารหรือการบรรยายดังกล่าวนั้นเป็นทฤษฎีที่ใช้ภาษาเป็นหลักในนำเสนอทฤษฎีเช่นเดียวกันกับทฤษฎีลำดับฐานความต้องการของมนุษย์ หรือ Hierarchy of Needs ของ Maslow (Gordon, 1996) หรือทฤษฎีสองปัจจัย หรือ Two-factor Theory ของ Herzberg (Schermerhorn, Hunt, & Osborn, 1994) ส่วนรูปแบบที่พัฒนาขึ้นในการทำวิทยานิพนธ์ของผู้เขียน (สมาน อัศวภูมิ, 2537) หรือของ Acree (1974) หรืองานวิจัยของบุญชม ศรีสะอาด (2533) เป็นรูปแบบเชิงปฏิบัติ[3] ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

วัตถุประสงค์หลักของรูปแบบเชิงทฤษฎี หรือทฤษฎีรูปแบบหนึ่งนั้น คือเพื่อบรรยาย อธิบาย หรือทำนายปรากฏการณ์ กล่าวคือ ถ้ารูปแบบเชิงทฤษฎีที่สร้างหรือพัฒนาขึ้นในการวิจัยนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อบรรยายประสงค์ก็จะมุ่งการบรรยายปรากฏการว่าคืออะไรและเป็นอย่างไรเป็นหลัก ขณะที่รูปแบบเชิงทฤษฎีเพื่ออธิบายปราฏการณ์นั้น นอกเหนือจากการบรรยายปรากฏการณ์แล้วยังอธิบายความสัมพันธ์ของชุดตัวแปรหรือองค์ประกอบของทฤษฎีที่เชื่อว่าเกี่ยวข้องกันและกันด้วยว่าเป็นมีความสัมพันธ์กันในแบบไหนและอย่างไร ส่วนรูปแบบเชิงทฤษฎีเพื่อทำนายปรากฏการณ์นั้น นอกจากจะบรรยายปรากฏการณ์และอธิบายปรากฏการณ์แล้ว ยังระบุทิศทางของความสัมพันธ์ของตัวแปรที่ศึกษาว่าตัวแปรใดส่งผลต่อตัวแปรใด ซึ่งจะเป็นการกำหนดว่าตัวแปรใดเป็นตัวแปรทำนาย หรือตัวแปรพยากรณ์ (Predictor Variables) และตัวแปรใดเป็นตัวแปรเกณฑ์ (Criterion Variables) หรือตัวแปรที่ถูกทำนาย ซึ่งมีชื่อเรียกอีกแบบหนึ่งว่าตัวแปรตาม (Dependent Variables) นั่นเอง

การวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบเชิงทฤษฎีนั้นจะใช้วิธีการวิจัยรูปแบบเชิงทฤษฎีที่จะนำเสนอในบทความนี้หรือใช้วิธีการวิจัยทฤษฎีดังเสนอไว้ในบทความของ Keeves หรือนักวิชาการอื่นๆ ที่เขียนเกี่ยวกับการสร้างและตรวจสอบทฤษฎี ซึ่งจะรวมถึงวิธีการวิเคราะห์ปัจจัยแบบต่างๆ วิธีการวิจัยทฤษฎีฐานราก การวิจัยโดยใช้เทคนิคเดลฟาย การศึกษาอนาคตภาพ การวิจัยปฏิบัติการ และอื่น ๆ ทำนองนี้ได้

รูปแบบเชิงปฏิบัติ

จากแนวคิดที่นำเสนอไปข้างต้นผู้อ่านคงเข้าใจแล้วว่ารูปแบบเชิงทฤษฎีเป็นแบบไหน และอย่างไร ตอนนี้ลองมาทำความเข้าใจกันต่อว่ารูปแบบเชิงปฏิบัตินั้นเป็นแบบไหนและอย่างไร ต่างจากรูปแบบเชิงทฤษฎี

[3] จริงๆ แล้วผู้เขียนแบ่งรูปแบบออกเป็น 3 ลักษณะคือรูปแบบเชิงทฤษฎี รูปแบบเชิงปฏิบัติ และรูปแบบเชิงกายภาพ ซึ่งหมายถึงรูปแบบที่เป็นวัตถุธาตุ ทั้งมีชีวิต เช่น บุคคลคนต้นแบบ นางแบบ หรือไม่ชีวิต เช่น หมู่บ้านตัวอย่าง ผลิตภัณฑ์ หรือสื่อการเรียนการสอนที่เป็นต้นแบบ เป็นต้น แต่ไม่ค่อยมีการนำมาใช้ในการวิจัยรูปแบบ จึงไม่นำมากล่าวถึงในบทความนี้

อย่างไร ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบและการวิจัยรูปแบบ อย่างไรก็ดีผู้เขียนกล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ตอนที่ทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการบริหารการศึกษาระดับจังหวัด” (สมาน อัศวภูมิ, 2537) นั้นผู้เขียนยังไม่รู้ว่ารูปแบบมีสองลักษณะ คือรูปแบบเชิงทฤษฎีกับรูปแบบเชิงปฏิบัติ แต่หลังจากมีประสบการในการวิจัยเรื่องนี้มากขึ้น โดยฉพาะหลังจากได้อ่านงานเขียนทางวิชาการและหนังสือที่นักวิชาการที่ได้รวบรวมรูปแบบซึ่งมีลักษณะเป็นรูปแบบเชิงปฏิบัติมากขึ้น เช่น หนังสือที่เขียนโดย Van Assen, Van den Berg และ Pietersma (2515) Lambert (1996) และ Evans (2013) เป็นต้น จึงพบว่ารูปแบบเหล่านี้มีลักษณะแตกต่างจากรูปแบบเชิงทฤษฎีอย่างเห็นได้ชัด และมีวัตถุประสงค์ต่างกัน กล่าวคือ รูปแบบเชิงปฏิบัติมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวปฏิบัติเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง ขณะที่รูปแบบเชิงทฤษฎีนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อการบรรยาย อธิยาย หรือทำนายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ดังนั้นองค์ประกอบของรูปแบบเชิงปฏิบัติจึงจะประกอบขึ้นด้วยชุดของแนวทางหรือวิธีการดำเนินงาน หรือการแก้ปัญหาใน ‘รูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง’ ดังนั้นผู้เขียนจึงเรียกแนวทางหรือวิธีการในลักษณะนี้ว่า ‘รูปแบบเชิงปฏิบัติ’ เช่นรูปแบบเชิงปฏิบัติของ Acree (1974) หรืองานวิจัยของบุญชม ศรีสะอาด, 2533) ซึ่งเป็นงานวิจัยที่ผู้เขียนนำมาใช้เป็นตัวแบบความคิดในทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกเรื่อง ‘*การพัฒนารูปแบบการบริหารการประถมศึกษาระดับจังหวัด*’ (สมาน อัศวภูมิ, 2537) ส่วนรูปแบบเชิงปฏิบัติทางการบริหารที่คุ้นเคยกันดี คือกระบวนการบริหารตามแนวคิดวงจรคุณภาพของ Deming ที่รู้จักกันในนาม PDCA (Rao, Carr, Kopp, Martin, Rafii, & Schelsinger, 1996) ที่ประกอบด้วย P หรือ Plan (แผน) D หรือ Do (ดำเนินการ) C หรือ Check (ตรวจสอบ) และ A หรือ Act (ดำเนินการต่อ) และรูปแบบที่รวบรวมไว้ในหนังสือของ Van Assen, Van den Berg และ Pietersma (2515) Lambert (1996) และ Evans (2013) เป็นต้น

ข้อแตกต่างระหว่างรูปแบบเชิงทฤษฎีกับรูปแบบเชิงปฏิบัติที่สำคัญคือรูปแบบเชิงทฤษฎีจะนำเสนอตัวแบบเชิงแนวคิดเพื่อบรรยาย อธิยาย หรือทำนายปรากฏการณ์เพื่อความเข้าใจและการประยุกต์ใช้แนวคิดเหล่านั้น ส่วนรูปแบบเชิงปฏิบัติจะมุ่งเน้นว่าจะดำเนินการในเรื่องนั้นๆ อย่างไร แต่ในการนำเสนอสาระของรูปแบบทั้งสองแบบก็ต้องใช้ภาษาในการสื่อสาร เพียงแต่มีจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกัน กล่าวคือรูปแบบเชิงทฤษฎีมุ่งความเข้าใจในรูปแบบที่นำเสนอ ส่วนการนำความเข้าใจไปประยุกต์ใช้เป็นอีกขั้นตอนหนึ่ง ส่วนรูปแบบเชิงปฏิบัติมุ่งการให้แนวทางในการนำใช้รูปแบบนั้นๆ ในการดำเนินงาน แต่การสื่อสารเพื่อให้เข้าใจรูปแบบทั้งสองลักษณะดังกล่าวก็ต้องใช้ภาษาในการสื่อสาร แต่ความแตกต่างกันคือรูปแบบเชิงทฤษฎีมุ่งเข้าใจสาระของทฤษฎีที่นำเสนอ ส่วนรูปแบบเชิงปฏิบัติมุ่งการนำใช้วิธีการรที่นำเสนอในรูปแบบไปใช้ในการดำเนินงานนั่นเอง ดังจะได้ขยายความต่อไป

การวิจัยรูปแบบ: แนวคิดสู่การปฏิบัติ

การวิจัยรูปแบบ หรือการใช้กระบวนการวิจัยในการสร้างหรือพัฒนารูปแบบเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะได้มาซึ่งรูปแบบที่ต้องการ แต่หลายกรณีเราจะเห็นการสร้างหรือพัฒนารูปแบบโดยไม่ใช้วิธีการวิจัย อย่างไรก็

ตามการสร้างหรือการพัฒนารูปแบบที่กล่าวถึงในบทความนี้จะหมายถึงการใช้กระบวนการวิจัยเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะกล่าวถึงแนวคิดและแนวปฏิบัติในการวิจัยรูปแบบต่อไปนั้น ผู้เขียนเห็นว่าควรได้ทำความเข้าใจแนวคิดที่เป็นปัญหาในการวิจัยรูปแบบอีกสองคำคือ ‘การสร้างและการพัฒนารูปแบบ’ ก่อน เนื่องจากมีความเข้าใจว่า ‘การสร้างใช้กับสิ่งที่ยังไม่มีมาก่อน ส่วนการพัฒนานั้นเป็นการทำสิ่งที่มีอยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้น’ แต่จริงๆ แล้ว ‘การสร้าง’ เป็นเพียงกิจกรรมที่ชี้ให้เห็นว่ามีการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เกิดขึ้น เช่น การสร้างบ้าน การสร้างโบสถ์ ดังนั้นการสร้างจึงไม่จำกัดอยู่ที่ว่าสร้างใหม่หรือสร้างต่อ ส่วนคำว่า ‘การพัฒนา’ การเป็นเพียงกิจกรรมที่ชี้ให้เห็นว่ามีอะไรบางอย่างพัฒนาขึ้น ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวอาจจะพัฒนาจากสิ่งที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้น หรือพัฒนาจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งเท่านั้น ซึ่งสิ่งที่สร้างใหม่หรือพัฒนาขึ้นใหม่ อาจจะเป็นสิ่งใหม่ หรือพัฒนาจากสิ่งที่มีอยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้นก็ได้ และประเด็นที่กังวลใจที่สุดคือมีความพยายามที่จะเชื่อมโยง ‘คำว่าการพัฒนากับนวัตกรรม และคำว่าการพัฒนากับการทดลอง’ ซึ่งทั้งสองเรื่องนี้เป็นปัญหาต่อการวิจัยรูปแบบอย่างยิ่งกล่าวคือ การที่เชื่อมโยงคำว่าการพัฒนากับนวัตกรรมนั้นมีการนำใช้มากในการทำผลงานวิชาการเพื่อเลื่อนวิทยฐานะ โดยผู้ทรงคุณวุฒิที่เข้าใจว่า ‘การพัฒนาเชื่อมโยงกับนวัตกรรม’ จะชี้ว่าผู้ที่จะทำผลงานระดับเชี่ยวชาญ (ซี 9) นั้น ชื่องานวิจัยต้องมีคำว่า ‘การพัฒนารูปแบบ’ ด้วยจึงจะถือว่าเป็นผลงานที่สร้างนวัตกรรม ซึ่งความจริงแล้ว ‘เป็นนวัตกรรม หรือไม่เป็นนวัตกรรม อยู่ที่ผลผลิตที่สร้าง’ ไม่ได้อยู่ที่ชื่อเรื่อง และการวิจัยรูปแบบเป็นการพัฒนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่แล้ว จะมีคำว่า ‘การพัฒนา หรือไม่มีคำว่าการพัฒนาอยู่ในชื่อวิจัย’ ก็ตาม และที่น่ากังวลใจที่สุดก็คือมีผู้ทรงคุณวุฒิบางคนยืนยันว่า ถ้าชื่องานวิจัยมีคำว่า ‘การพัฒนา’ ต้องมีการทดลองใช้รูปแบบด้วย ซึ่งความจริงแล้วจะมีการทดลองหรือไม่ทดลองใช้รูปแบบนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับชื่องานวิจัย แต่จะขึ้นอยู่กับลักษณะของรูปแบบว่าสามารถทดลองใช้ได้หรือไม่ และมีข้อจำกัดอย่างอื่นหรือไม่ต่างหาก ดังนั้นจึงฝากประเด็นเหล่านี้ไว้พิจารณา ส่วนสาระสำคัญในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการวิจัยรูปแบบนั้นมีสาระที่จะนำเสนอ 4 ประเด็น คือจุดเริ่มต้นและปลายทางของการวิจัยรูปแบบ การวิจัยรูปแบบเชิงทฤษฎี การวิจัยรูปแบบเชิงปฏิบัติ และองค์ประกอบของรูปแบบ ดังนี้

จุดเริ่มต้นและปลายทางของการวิจัยรูปแบบ

คำถามแรกที่นักวิจัยรูปแบบต้องตอบคือ ‘ทำไมจึงจำเป็นต้องมีการพัฒนารูแบบใหม่’ ซึ่งเป็นคำถามพื้นฐานของการวิจัยทุกแบบ เพราะการวิจัยเป็นวิธีการหนึ่งในการหาคำตอบ เพียงคำถามในการวิจัยรูปแบบนั้นจะเกี่ยวข้องกับรูปแบบเท่านั้น และคำถามถัดไปก็คือรูปแบบที่จะตอบคำถามดังกล่าวนั้นเป็นรูปแบบเชิงทฤษฎี หรือรูปแบบเชิงปฏิบัติ ซึ่งจุดแบ่งที่สำคัญคือ ถ้าคำถามที่ถามนั้นต้องการคำตอบเชิงแนวคิดหรือคำอธิบาย รูปแบบที่จะวิจัยคือรูปแบบเชิงทฤษฎี แต่ถ้าคำตอบเป็นแนวงานในการดำนการอย่างใดอย่างหนึ่ง รูปแบบที่จะวิจัยจะเป็นรูปแบบเชิงปฏิบัติ และปลายทางขอการวิจัยก็เป็นรูปแบบที่เลือกเป็นทางเลือกในการวิจัยแต่ละครั้งนั่นเอง ส่วนวิธีการและการออกแบบการวิจัยเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยแต่ละแบบนั้นจะได้กล่าวถึงต่อไป นี่คือจุดเริ่มต้นและปลายทางของการวิจัยรูปแบบแนวใหม่

การวิจัยรูปแบบเชิงทฤษฎี

นักทฤษฎีและนักวิจัยรูปแบบรู้จักและนำใช้กระบวนการวิจัยแบบต่างๆ ในการพัฒนาทฤษฎีมาเกือบศตวรรษแล้ว แต่รู้จักและนำใช้วิธีการดังกล่าวเป็นเพียงวิธีการวิจัยแบบหนึ่งเท่านั้น ไม่ใช่วิธีการวิจัยรูปแบบเชิงทฤษฎีตามที่เสนอไว้ในบทความนี้ เช่น การวิจัยฐานราก (Glaser & Strauss, 1967) การวิจัยโดยใช้เทคนิคเดลฟาย (Garson,2013) การวิจัยอนาคตภาพ (จุมพล พูลภัทรชีวิน, 2546) และการศึกษาความสัมพันธ์แบบต่างๆ (Airy, Jacobs, Razavieh & Sorensen, 2006) แต่ผู้เขียนเห็นว่าวิธีการวิจัยเหล่านี้เป็นวิธีวิจัยรูปแบบเชิงทฤษฎีอีกแบบหนึ่งด้วย ดังจะได้นำเสนอต่อไป

การวิจัยฐานราก *(Grounded Theory Research)* เป็นวิธีการวิจัยเพื่อพัฒนาทฤษฎีจากสภาพที่เป็นอยู่สู่การนำเสนอข้อค้นพบในเชิงทฤษฎี ซึ่งอาจจะจบด้วยการนำเสนอทฤษฎี หรือมีการประเมินทฤษฎีที่สร้างขึ้นด้วยก็ได้

การวิจัยโดยใช้เทคนิคเดลฟาย (*Delphi Technique Research)* เป็นวิธีวิจัยเพื่อหาข้อสรุปเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยการสำรวจความเห็นของกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิสอง หรือสามรอบ และใช้วิธีการทางสถิติที่เรียกว่า ‘Quartile range’ เป็นวิธีการในการสกัดและจัดกลุ่มความคิดเกี่ยวกับประเทศที่ศึกษา ซึ่งก็เป็นทฤษฎีอีกลักษณะหนึ่งนั่นเอง

การวิจัยอนาคตภาพ *(EDFR หรือ Ethnographic Delphi Futures Research)* ใช้เทคนิคเดียวกันกับเดลฟาย แต่มุ่งศึกษาปรากฏการณ์ในอนาคต โดยศึกษาความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ จึงเป็นการวิจัยรูปแบบเชิงทฤษฎีอีกลักษณะหนึ่งด้วยเช่นกัน

การศึกษาความสัมพันธ์แบบต่างๆ *(Association Research)* เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของตัวแปรตั้งแต่ 2 ชุดขึ้นไป มีหลายวิธี ตั้งแต่การศึกษาสหสัมพันธ์ทั่วไป การศึกษาปัจจัยเชิงสำรวจ การศึกษาปัจจัยเชิงยืนยัน และการศึกษาปัจจัยเชิงโครงสร้าง เป็นต้น ที่ผู้เขียนเห็นว่าวิธีการวิจัยเหล่านี้เป็นการวิจัยรูปแบบเชิงทฤษฎีอีกแบบหนึ่งนั้น เพราะทุกวิธีการวิจัยเหล่านี้ ต่างก็เริ่มต้นจากการสังเคราะห์แนวคิดและทฤษฎี เพื่อกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ซึ่งก็คือทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษา และจบลงด้วยการตรวจสอบทฤษฎีในภารสนามโดยวิธีการวิจัยเชิงสำรวจ หรือการทดลองใช้รูปแบบเชิงทฤษฎีที่สร้างขึ้น จึงเป็นวิธีการวิจัยรูปแบบเชิงทฤษฎีอีกแบบหนึ่งตามทัศนะของผู้เขียน นอกจากวิธีการวิจัยเพื่อพัฒนาทฤษฎีแบบต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น มีนักวิชาการหลายท่าน เช่น Creswell (2009) เสนอวิธีการวิจัยแบบพหุวิธีในการสร้างและตรวจสอบทฤษฎี ซึ่งผู้เขียนได้นำมาประยุกต์ใช้ในการวิจัยรูปแบบ เรียกว่าการวิจัยแบบพหุวิธีหลายระยะ (Multiphase Mixed Method Research) ดังนี้

การวิจัยแบบพหุวิธีหลายระยะ วิธีการวิจัยแบบพหุวิธีหลายระยะเป็นกระบวนการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบอีกวิธีหนึ่ง (สมาน อัศวภูมิ, 2567) ซึ่งอาจจะเป็นพหุระยะแบบ 2 หรือ 3 หรือ 4 ระยะก็ได้ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในตอนถัดไป) เช่น ถ้าผู้วิจัยเลือกวิธีการวิจัยแบบพหุระยะแบบ 2 ระยะ ผู้วิจัยอาจจะกำหนดระยะที่ 1 เป็นระยะการศึกษาข้อมูลประกอบการพัฒนารูปแบบ กับระยะที่ 2 เป็นการสร้างรูปแบบและประเมินรูปแบบ ซึ่งแต่ละระยะอาจจะดำเนินการดังนี้ ขั้นตอนที่ 1.1 ศึกษาองค์ประกอบของรูปแบบ

ขั้นตอนที่ 1.2 สำรวจสภาพและปัญหาในกลุ่มเป้าหมายตามองค์ประกอบของรูปแบบ และ ขั้นตอนที่ 1.3 ศึกษาแนวทางและข้อเสนอแนะในการสร้างรูปแบบ ส่วนระยะที่สองอาจจะมีขั้นตอนในการดำเนินการดังนี้ ขั้นตอนที่ 2.1 ยกร่างรูปแบบ ขั้นตอนที่ 2.2 ปรับปรุงรูปแบบ และ ขั้นตอนที่ 2.3 ประเมินรูปแบบ การวิจัยแบบพหุระยะนี้น่าจะเหมาะสมกับการวิจัยรูปแบบเชิงทฤษฎีขั้นต้น คือทฤษฎีเชิงบรรยาย ส่วนการวิจัยรูปแบบเชิงปฏิบัติในช่วงที่ผ่านมานั้นมีนำใช้รูปแบบพหุวิธีหลายระยะนี้เป็นหลัก ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

การวิจัยรูปแบบเชิงปฏิบัติ

เดิมนั้นนักวิชาการและนักวิจัยไม่ได้แยกการรูปแบบและวิจัยรูปแบบออกเป็นรูปแบบเชิงทฤษฎีและรูปแบบเชิงปฏิบัติ แต่กล่าวถึงการพัฒนารูปแบบแบบเหมารวม โดยมีหลักในการแยกกันโดยพฤติกรรมว่ารูปแบบเชิงทฤษฎี คือ ‘ทฤษฎี’ ส่วนแนวทางหรือวิธีการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งคือ ‘รูปแบบ’ แต่หลังจากมีการวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบในประเทศไทยมากขึ้น จึงเกิดความสับสนกันระหว่างรูปแบบเชิงทฤษฎีกับรูปแบบเชิงปฏิบัติดังกล่าวมาแล้วในหัวข้อ ‘ต้นเหตุความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน’ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น และในบทความนี้ผู้เขียนจึงแยกรูปแบบเชิงทฤษฎีกับรูปแบบเชิงปฏิบัติออกจากกันเพราะรูปแบบทั้งสองลักษณะมีฐานคิดและการนำใช้ที่แตกต่างกัน ในตอนที่แล้วผู้เขียนได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบเชิงทฤษฎีไปแล้ว และตอนนี้จะกล่าวถึงรูปแบบเชิงปฏิบัติ ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

1. ประการแรก รูปแบบเชิงปฏิบัติเป็นการนำเสนอชุดของแนวทางหรือวิธีการในการดำเนินงานอย่างใดอย่างหนึ่งโดยการนำใช้ หรือประยุกต์ใช้หลักการ ทฤษฎี หรือแนวปฏิบัติต่างๆ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ และมีแนวปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมในการดำเนินการตามวัตถุประสงค์ของรูปแบบนั้นๆ พร้อมทั้งเสนอแนวทางในการประเมินผลที่เกิดจากการใช้รูปแบบดังกล่าว และเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้การนำใช้รูปแบบดังกล่าวให้ประสบผลสำเร็จ (สมาน อัศวภูมิ, 2561) ด้วยหลักคิดดังกล่าวองค์ประกอบของรูปแบบเชิงปฏิบัติจึงควรประกอบด้วย (1) วัตถุประสงค์ของรูปแบบ (2) หลักการหรือทฤษฎีที่นำมาใช้ในการสร้างรูปแบบ (3) แนวปฏิบัติในการดำเนินงานตามรูปแบบ (4) แนวทางในการประเมินผลที่เกิดขึ้นจากการนำใช้รูปแบบ และ (5) เงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้การนำใช้รูปแบบประสบผลสำเร็จ

2. ประการที่สอง กระบวนการพัฒนารูปแปแบบเชิงปฏิบัตินั้นโดยทั่วไปจะใช้ (1) กระบวนการวิจัยแบบพหุวิธีหลายระยะ หรือ (2) ประยุกต์ใช้กระบวนการวิจัยพัฒนารูปแบบเชิงทฤษฎีที่กล่าวมาแล้วในตอนที่แล้ว เพียงแต่เนื้อหาในการพัฒนาเปลี่ยนจากการพัฒนาทฤษฎี เป็นการพัฒนาแนวปฏิบัติในการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้

2.1 กระบวนการวิจัยแบบพหุวิธีหลายระยะ

กระบวนการวิจัยแบบพหุวิธีหลายระยะเป็นวิธีการหลักที่นำใช้ในการพัฒนารูปแบบเชิงปฏิบัติ มี 3 แบบ (สมาน อัศวภูมิ, 2561) ดังนี้

2.1.1 วิธีวิจัยแบบพหุวิธีแบบสองระยะ เป็นการวิจัยรูปแบบที่แบ่งระยะในการวิจัยออกเป็น 2 ระยะคือระยะการศึกษาข้อมูลประกอบการพัฒนารูปแบบ กับระยะการสร้างรูปแบบและประเมินรูปแบบ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

2.1.2 วิธีวิจัยแบบพหุวิธีแบบสามระยะ เป็นการวิจัยรูปแบบที่แบ่งระยะการวิจัยออกเป็น 3 ระยะ ซึ่งอาจแบ่งระยะไว้ดังนี้คือ ระยะที่ 1 การศึกษาองค์ประกอบของรูปแบบ ประกอบด้วย 1.1 การศึกษาองค์ประกอบของรูปแบบจากการทบทวนวรรณกรรม 1.2 การตรวจสอบและยืนยันองค์ประกอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ และ 1.3 การสรุปผลการศึกษาองค์ประกอบของรูปแบบ ระยะที่ 2 การสร้างและปรับปรุงรูปแบบ ประกอบด้วย 2.1 การศึกษาสภาพ ปัญหา และแนวทางในการสร้างรูปแบบ 2.2 การร่างรูปแบบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย 2.3 การประเมินร่างรูปแบบและข้อเสนอแนะในการปรับปรุงรูปแบบ และ 2.4 การปรับปรุงรูปแบบ และระยะที่ 3 การประเมินรูปแบบ ซึ่งอาจจะดำเนินการได้หลายวิธี เช่น การประเมินโดยวิธีการประชุมองค์ผู้ทรงคุณวุฒิ หรือการประเมินโดยผู้ใช้รูปแบบ หรือผสมผสานกันหลายวิธี หรือใช้วิธีอื่นๆ ที่เหมาะสมก็ได้

2.1.3 วิธีวิจัยแบบพหุวิธีแบบสี่ระยะ เป็นกระบวนการพัฒนารูปแบบที่อาจจะเพิ่มวิธีการนำรูปแบบไปทดลองใช้ ถ้ารูปแบบที่พัฒนาขึ้นเป็นไปได้ในการนำไปทดลองใช้ ซึ่งอาจจะทดลองเต็มรูปแบบหรือกึ่งการทดลอง หรือทดลองใช้บางส่วนก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะของรูปแบบที่พัฒนาขึ้น และเงื่อนไขข้อจำกัดอื่นๆ อย่างไรก็ดี หากมีการออกแบบให้มีการทำลองใช้รูปแบบด้วยนั้นควรดำเนินการก่อนประเมินรูปแบบ เพราะผลที่ได้จากการทดลองใช้รูปแบบนั้นผู้วิจัยสามารถนำไปใช้ในการปรับปรุงรูปแบบอีกทีก่อนที่จะมีการประเมินรูปแบบอีกครั้งก่อนการรายงานผลการวิจัยพัฒนารูปแบบต่อไป และควรนำผลการทดลองใช้รูปแบบไปรายงานเป็นส่วนหนึ่งของการรายงานผลการประเมินรูปแบบด้วย จะทำให้การประเมินผลรูปแบบมีความสมบูรณ์ยิ่ง

2.2 การประยุกต์ใช้วิธีการพัฒนารูปแบบเชิงทฤษฎี

ผู้วิจัยอาจจะประยุกต์ใช้วิธีการพัฒนารูปแบบเชิงทฤษฎีที่กล่าวมาแล้วข้างต้นมาใช้กับการพัฒนารูปแบบเชิงปฏิบัติได้ เพียงแต่เปลี่ยนตัวแปรในการวิจัยจาก ‘องค์ประกอบเชิงทฤษฎีมาเป็นองค์ประกอบเชิงปฏิบัติ’ ยกเว้นวิธีการวิจัยที่ใช้ในการศึกษาความสัมพันธ์แบบต่างๆ เพราะตัวแปรที่นำมาวิจัยในลักษณะนี้ควรเป็นตัวแปรเชิงทฤษฎีที่ต้องมีการทบทวนวรรณกรรมและมีการสังเคราะห์เชิงทฤษฎีที่สมบูรณ์ ขณะที่รูปแบบเชิงปฏิบัตินั้นเป็นการประยุกต์ใช้หลักการและทฤษฎีเป็นหลัก ส่วนการวิจัยทฤษฎีฐานราก การวิจัยโดยใช้เทคนิคเดลฟาย และการวิจัยอนาคตภาพนั้น เป็นวิธีการวิจัยรูปแบบเชิงทฤษฎีเชิงบรรยาย จึงมีลักษณะใกล้เคียงกับรูปแบบเชิงปฏิบัติ จึงประยุกต์ใช้ร่วมกันได้ เพียงแต่เปลี่ยนเนื้อหาการวิจัยจากเนื้อหาเชิงทฤษฎีเป็นเนื้อหาเชิงปฏิบัตินั่นเอง เช่น สมมติว่าผู้วิจัยจะนำใช้เทคนิคเดลฟายในการพัฒนารูปแบบเชิงปฏิบัติเกี่ยวกับการบริหารงานวิชาการในโรงเรียนประถมศึกษา ผู้วิจัยก็จะพัฒนาองค์ประกอบในการบริหา รงานวิชาการที่เป็นวิธีการดำเนินงานวิชาการแต่ละองค์ประกอบ เช่น การวางแผนงานวิชาการ ก็จะกล่าวถึงวิธีการวางแผนงานวิชาการว่าจะทำอะไร อย่างไร โดยใคร และอย่างไร ซึ่งแนวทางการดำเนินงานวิชาการด้านการวางแผนงานวิชาการก็จะเป็น ‘แนวปฏิบัติในการวางแผนงานวิชาการ’ ไม่ใช่ทฤษฎีการวางแผนงานวิชาการ ส่วนกระบวนการวิจัยก็จะดำเนินการไปตามขั้นตอนและวิธีการของเทคนิคเดลฟาย และผลการวิจัยก็จะเป็นรูปแบบการดำเนินงานในการบริหารงานวิชาการตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยนั่นเอง

3. ประการสุดท้ายคือ การประเมินรูปแบบเชิงปฏิบัติที่พัฒนาขึ้นอาจจะใช้วิธีการวิจัยเชิงทดลอง หรือการประชุมอิงผู้ทรงคุณวุฒิ หรือการประเมินรูปแบบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ หรือประเมินโดยผู้ใช้ หรือหลายลักษณะประกอบกัน ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขในการวิจัย เช่น รูปแบบนั้นเอื้อต่อการทดลองไหม มีข้อจำกัดหรือเงื่อนไขเรื่องระยะเวลาในการดำเนินการ หรือค่าใช้จ่ายในการดำเนินการ หรือกลุ่มเป้าหมายในการทดลองใช้หรือไม่ อย่างไรก็ตามการพัฒนารูปแบบทุกรูปแบบก็ควรจบและสรุปด้วยการประเมินรูปแบบ ส่วนจะเป็นวิธีไหน และอย่างไรก็เป็นไปตามเงื่อนไขและระดับการยอมรับได้ของผลการวิจัยนั้น แต่ผู้เขียนไม่ค่อยเห็นด้วยที่จะนำรูปแบบเชิงปฏิบัติด้วยวิธีการวิจัยเพื่อศึกษาความสัมพันธ์แบบต่างๆ เพราะวิธีการดังกล่าวเหมาะสมกับการตรวจสอบรูปแบบเชิงทฤษฎีมากกว่า ดังกล่างมาแล้วข้างต้น

องค์ประกอบของรูปแบบ

องค์ประกอบของรูปแบบเป็นหัวใจของการวิจัยรูปแบบ แต่ขณะเดียวกันเป็นเป็นตัวสร้างปัญหามากที่สุดเช่นเดียวกัน ประการแรกคือควาเหมือนและความแตกต่างระหว่างองค์ประกอบซึ่งแปลมาจาก ‘Component กับ Factor’ ซึ่งเชื่อว่าปัญหาดังกล่าวนี้ได้รับการแก้ไขแล้วในบทความนี้ ส่วนปัญหาประการที่สองคือ คำว่า ‘องค์ประกอบของรูปแบบ’ นั้นหมายถึงอะไรกันแน่ ผู้เขียนเชื่อว่าความเข้าใจความแตกต่างระหว่างองค์ประกอบที่แปลว่าจาก Component กับ Factor นั้นน่าจะเป็นพื้นฐานในการเข้าใจคำว่า ‘องค์ประกอบของรูปแบบ’ มากขึ้น แต่ยังมีประเด็นที่ต้องทำความเข้าใจเพิ่มเติมดังนี้

ประการแรก คำว่าองค์ประกอบของรูปแบบในนิยามของการวิจัยรูปแบบจะหมายถึงตัวแปรที่กำหนดให้เป็นส่วนประกอบของรูปแบบที่พัฒนาขึ้น ไม่ว่ารูปแบบนั้นจะเป็นรูปแบบเชิงทฤษฎี เช่น ทฤษฎีลำดับฐานความต้องการของ Maslow (Gordon, 1996) ซึ่งมีอยู่ 5 องค์ประกอบ หรือรูปแบบเชิงปฏิบัติ เช่น วงจรคุณภาพของ Deming (Rao & Others, 1996) ซึ่งมีอยู่ 4 องค์ประกอบ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งผู้อ่านคงมีข้อสังเกตว่าตัวอย่างรูปแบบทั้งสองดังกล่าวไม่มีองค์ประกอบด้านวัตถุประสงค์ของรูปแบบ แนวทางการประเมินรูปแบบ และเงื่อนไขความสำเร็จในการนำรูปแบบไปใช้เหมือนที่สมาน อัศวภูมิ (2561) เสนอไว้เลย ซึ่งผู้เขียนได้อธิบายแล้วว่า แม้ว่าผู้เสนอทฤษฎีจะไม่ได้ระบุองค์ประกอบทั้ง 3 ส่วนนี้ แต่ก็จะกล่าวถึงทั้งสามเรื่องไว้ในส่วนใดส่วนหนึ่งของการนำเสนอเกี่ยวกับรูปแบบเหล่านั้น เพียงแต่ไม่ได้กำหนดให้เนื้อหาส่วนนั้นเป็นองค์ประกอบของรูปแบบ ส่วนหลักการหรือทฤษฎีที่ใช้เป็นฐานคิดในการออกแบบรูปแบบที่พัฒนาขึ้นก็จะนำเสนอไว้ในรูปแบบอยู่แล้ว แต่ในฐานผู้วิจัยรูปแบบก็ต้องศึกษาและนำใช้หลักการหรือทฤษฎีที่เป็นฐานคิดของรูปแบบที่พัฒนาขึ้น ดังนั้นเพื่อให้นักวิจัยรูปแบบได้ตระหนักถึงเนื้อหาส่วนประกอบที่สำคัญทั้ง 4 ส่วนนี้ ผู้เขียนจึงเสนอให้องค์ประกอบของรูปแบบเชิงปฏิบัติมี 5 องค์ประกอบ และให้นำองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาของรูปแบบไปเสนอไว้ในองค์ประกอบของรูปแบบที่เรียกว่า ‘องค์ประกอบหลักของรูปแบบ’ โดยให้เปลี่ยนชื่อองค์ประกอบหลักตามเนื้อหาของรูปแบบ เช่น ถ้ารูปแบบที่พัฒนาขึ้นคือ ‘รูปแบบการบริหารงานวิชาการในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน’ องค์ประกอบหลักของรูปแบบนั้นก็จะเปลี่ยนไปเป็น ‘การบริหารงานวิชาการในโรงเรียนประถมศึกษา’

ประการที่สองคือเมื่อการนำเสนอผลการพัฒนารูปแบบหรือทฤษฎีมีสองทางเลือกคือ การเสนอเฉพาะองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาของรูปแบบ กับการเสนอที่มีองค์ประกอบอื่นพร้อมกับเนื้อหาของรูปแบบในแบบที่ผู้เขียนเสนอไว้นั้น แล้วนักวิจัยรูปแบบควรเลือกแบบไหนดี ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าจะเลือกทางไหนก็อยู่ที่การนิยามคำว่า ‘องค์ประกอบของรูปแบบ’ ในการวิจัยนั้นๆ ถ้านิยามองค์ประกอบของรูปแบบเฉพาะส่วนที่เป็นเนื้อหาของรูปแบบ นิยามขององค์ประกอบของรูปแบบก็ระบุเฉพาะตัวแปรที่เป็นส่วนประกอบของรูปแบบ อย่างไรก็ตามถ้าผู้วิจัยรูปแบบเลือกแนวทางนี้ก็ควรได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของรูปแบบ หลักการหรือทฤษฎีพื้นฐานในการกำหนดรูปแบบ แนวทางการประเมินรูปแบบ และเงื่อนไขในการนำรูปแบบไปใช้ไว้ในส่วนใดส่วนหนึ่งของการรายงานผลการพัฒนารูปแบบด้วย แต่ถ้าผู้วิจัยรูปแบบเลือกอีกแนวทางหนึ่งคือนิยามองค์ประกอบของรูปแบบให้ครอบคลุมเนื้อหาส่วนอื่นด้วยเหมือนที่ผู้เขียนเสนอไว้ในบทความ (สมาน อัศวภูมิ) ก็จะตระหนักและใส่ใจในทุกองค์ประกอบของรูปแบบตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงการรายงานผลการพัฒนารูปแบบ และที่สำคัญคือผู้จะนำรูปแบบไปใช้ก็จะเห็นภาพรวมของรูปแบบจากองค์ประกอบของรูปแบบที่พัฒนาขึ้น

ประการสุดท้ายคือการเขียนแผนภูมิประกอบการนำเสนอรูปแบบ ซึ่งเป็นวิธีการนำเสนอรูปแบบที่นิยมใช้เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ที่จะนำรูปแบบไปใช้ได้เห็นภาพรวมทั้งหมดของรูปแบบ แต่มักจะพบว่ามีปัญหาว่าแผนภูมิที่จะนำเสนอนั้นจะนำเสนอเฉพาะส่วนประกอบที่เป็นเนื้อหาของรูปแบบ (องค์ประกอบหลักของรูปแบบ) หรือนำเสนอองค์ประกอบทั้งหมดในกรณีที่เลือกองค์ประกอบของรูปแบบที่รวมเนื้อหาส่วนอื่นนอกเหนือจากองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาของรูปแบบ ทางเลือกที่ควรเป็นก็คือ ‘ให้นำเสนอแผนภูมิตามนิยามองค์ประกอบของรูปแบบ’ และแผนภูมิประกอบการเสนอรูปแบบต้องทำให้ผู้อ่านและผู้จะนำรูปแบบไปใช้เข้าใจรูปแบบมากขึ้น เห็นความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องขององค์ประกอบของรูปแบบทุกองค์ประกอบว่าเป็นแบบไหนและอย่างไร และที่สำคัญที่สุดคือองค์ประกอบเหล่านั้นทำหน้าที่ร่วมกันเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของรูปแบบอย่างไร

บทสรุปและการนำไปใช้

จากแนวคิดและสาระที่นำเสนอไปข้างต้นนั้นมีประเด็นสำคัญในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบและการวิจัยรูปแบบดังนี้ ประการแรกคือ ผลการวิจัยรูปแบบที่ดำเนินการวิจัยแต่ละครั้งคือ ‘ทฤษฎี หรือแนวปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง’ ไม่ใช่ ‘รูปแบบ’ แต่ด้วยทฤษฎีหรือแนวปฏิบัติที่พัฒนาขึ้นในการวิจัยแต่ละครั้งนั้นมีความแตกต่างจากทฤษฎีหรือแนวปฏิบัติที่เคยมีมาก่อนหน้านั้น เราจึงเรียก ‘ทฤษฎี หรือแนวปฏิบัติ’ ที่พัฒนาขึ้นมาใหม่ว่า ‘รูปแบบ’ ซึ่งหมายถึง ‘เป็นทฤษฎี หรือแนวปฏิบัติรูปแบบใหม่’ ที่แตกต่างจากทฤษฎีหรือแนวปฏิบัติแบบเก่า ดังนั้นเวลานักวิชาการหรือนักศึกษาทำวิจัยรูปแบบจึงเป็นการศึกษาและค้นหาทฤษฎีหรือแนวปฏิบัติในการดำเนินงานแบบใหม่ และผลการวิจัยที่ได้ก็คือ ‘ทฤษฎี หรือแนวปฏิบัติรูปแบบใหม่’ นั่นเอง

ประการที่สอง ผู้เขียนได้กล่าวถึงมาแล้วว่าเดิมนั้นเมื่อการถึงรูปแบบและการวิจัยรูปแบบเราจะเหมารวมรูปแบบทุกลักษณะไว้ด้วยกัน เพียงแต่อาจจะมีการแยกประเภทเอาไว้ตามความเห็นของตน เช่น Keeves (1988 อ้างในสมาน อัศวภูมิ, 2537) แบ่งไว้ 4 ประเภท คือ Analogue Model Semantic Model

Mathematical Model และ Causal Model ดังกล่าวมาแล้ว แต่ต่อมาผู้เขียนค้นพบว่ารูปแบบที่ Keeves กล่าวถึงนั้นเป็น ‘รูปแบบเชิงทฤษฎี’ เท่านั้น ส่วนรูปแบบที่ Acree (1972) หรือ บุญชุม ศรีสะอาด (2533) หรือ สมาน อัศวภูมิ (2537) วิจัยและกล่าวถึงนั้นเป็น ‘รูปแบบเชิงปฏิบัติ’ และจากการค้นพบดังกล่าวผู้เขียนจึงแบ่งรูปแบบในทางสังคมศาสตร์เป็น 2 แบบ คือ รูปแบบเชิงทฤษฎี และรูปแบบเชิงปฏิบัติ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ต่างกัน และมีแนวทางในการดำเนินการวิจัยที่แตกต่างกัน ดังนำเสนอไปแล้วข้างต้น

ประการที่สาม ผู้เขียนได้นำเสนอถึงปัญหาเกี่ยวกับองค์ประกอบของรูปแบบและทางเลือกในการกำหนดองค์ประกอบและการนิยามองค์ประกอบไว้สองแนวทางคือ กำหนดองค์ประกอบเฉพาะส่วนที่เป็นเนื้อหาของทฤษฎี หรือแนวปฏิบัติที่จะพัฒนาขึ้น หรือกำหนดองค์ประกอบของรูปแบบที่รวมเนื้อหาส่วนอื่นและส่วนที่เป็นเนื้อหาไว้เป็นองค์ประกอบของรูปแบบ เพื่อความเป็นเอกภาพในการพัฒนารูปแบบ การทำความเข้าใจและการนำใช้รูปแบบ ซึ่งไม่ว่าผู้วิจัยรูปแบบจะเลือกทางเลือกไหนก็นิยามองค์ประกอบของรูปแบบตามทางเลือกนั้นๆ และออกแบบการวิจัยให้สอดรับกับทางเลือกที่นำใช้ในการวิจัย

ส่วนการนำแนวคิดที่เสนอไว้ในบทความนี้ไปใช้นั้นผู้เขียนเชื่อว่าความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับรูปแบบ และการวิจัยรูปแบบที่นำเสนอไปแล้วข้างต้นนั้น จะทำให้ผู้วิจัยรูปแบบมีความชัดเจนตั้งแต่ต้นว่าจะมุ่งพัฒนารูปแบบในลักษณะใด เพื่ออะไร และได้ผลของการวิจัยตามวัตถุประสงค์ประสงค์ของการวิจัยและวัตถุประสงค์ของรูปแบบยิ่งขึ้น นอกจากนั้นผู้วิจัยก็จะไม่นำเอาวิธีการวิจัยแต่ละแบบมาปนกัน ซึ่งสร้างปัญหาในการวิจัยรูปแบบอย่างที่ผ่านมาและเป็นอยู่ในปัจจุบัน ท้ายสุดนี้ผู้เขียนหวังว่าบทความนี้จะไขปริศนาและแก้ปัญหาความเข้าใจรูปแบบ และการวิจัยรูปแบบทั้งในระดับแนวคิดและการปฏิบัติ และทำให้การวิจัยรูปแบบเป็นเครื่องมือที่ทรงคุณค่าสำหรับนักวิจัยและนักบริหารต่อไป

เอกสารอ้างอิง

จุมพล พูลภัทรชีวิน. (2546). ปฏิบัติการวิจัยอนาคต ด้วย EDFR. *วารสารครุศาสตร์, 32*(1),1-19.

ชวนคิด มะเสนะ. (2554). *รูปแบบการจัดการศึกษาปฐมวัยที่สอดคล้องกับการพัฒนาสมอง.* วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.

บุญชม ศรีสะอาด. (2533). *รายงานการวิจัยเรื่องรูปแบบการควบคุมวิทยานิพนธ์*. อภิชาตการพิมพ์.

ธานินทร์ ศิลป์จารุ. (2560). *การวิจัยและการวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติด้วย SPSS และ AMOS (ฉบับปรับปรุงใหม่)* (พิมพ์ครั้งที่ 17). เอส.อาร์ พริ้นติ้ง แมสโปรดักจำกัด

สุภมาส อังศุโชติ สมถวิล วิจิตรวรรณา และรัชนีกูล ภิญโญภานุวัฒน์. (2551). *สถิติวิเคราะห์สำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์: เทคนิคการใช้โปรแกรม LISREL* (พิมพ์ครั้งที่ 4 ฉบับปรับปรุง). เจริญดีมั่นคงการพิมพ์.

สมาน อัศวภูมิ. (2537). *การพัฒนารูปแบบการบริหารการประถมศึกษาระดับจังหวัด.* วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. (2550). การใช้วิจัยพัฒนารูปแบบในวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี,* 2(2), 76-85.

_____. (2561). ทบทวนแนวคิดและวิธีวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบและการพัฒนารูปแบบ. *วารสารบริหารการศึกษาบัวบัณฑิต, 18*(1), 1-13.

สมาน อัศวภูมิ. (2567). รูปแบบและการพัฒนารูปแบบโดยการวิจัยในการบริหารการศึกษา. *วารสารสมาคมพัฒนาวิชาชีพการบริหารการศึกษาแห่งประเทศไทย, 6*(1), 114-126.

Acree, J. (1974). *The development of a model to link state education agencies and local education agencies in policy formulation*. Doctoral dissertation, University of Alabama, Michigan.

Bollen, K.A. (1989). *Structural equations with latent variables.* John Wiley & Sons.

Bordens, K.S. & Abbott, B.B. (2002). *Research design and methos: A process approach* (5th ed.). McGraw-Hill.

Brown, T.A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research.* The Gulford Press.

Brown, W.B. & Moberg, D.J. (1980). *Organization theory and management: A macro approach.* John Wiley and Sons.

Garson, G.D. (2013). *The Delphi Method in Qualitative Research.* Statistical Publishing Associate.

Glaser, B.G & Strauss, A.L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research.* Aldine Publishing Company.

Glass, G.V. & Stanley, J.C. (1970). *Statistical methods in education and psychology.* Pretice-Hall.

Gordon, J. (1996). *Organizational behavior: A diagnostic approach* (5th ed.). Prentice Hall International, Inc.

Creswell, J.W. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (3rd ed.). SAGE Publication.

Evans, V. K. (2013). *Key strategy tools: The 80+ tools for every manager to build a winning strategy.* Pearson.

Keeves, J.P. (1988). Models and model building. In J.P. Keeves (Eds), *Educational research, methodology, and measurement: An international handbook* (pp.386-394). Oxford: Pergaman Press.

Keeves, J.P. (2008). Models and model building. In J.P. Keeves (Eds), *Educational research, methodology, and measurement: An international handbook* (2nd ed.) (pp.386-394). United Kingdom: CPI Antony Rowe, Chippenham and Eastbourne.

Kerlinger, F.N. (1986). *Foundations of behavioral research* (3rd ed). CBS Publishing Japan Ltd.

Kline, R.B. (2023). *Principles and practice of structural equation modeling* (5th ed.). The Gulford Press.

Lambert, T. (1996). *Key management solutions: 50 leading-edge solutions to executive problems.* Prentice Hall.

Levine, D.M., Stephen, D., Krehbiel, T.C., & Berenson, M.L. (2002). *Statistics for managers using Microsoft Excel* (3rd ed). Prentice-Hall.

Martin, W.E & Bridgmon, K.D. (2012). *Quantitative and statistical research methods: From hypothesis to results*. Jossey-Bass.

Nash, J. (1950). *Theory of Games and Economic Behavior: A None-Cooperative Game*. Doctor of Philosophy Dissertation. Department of Mathematics, Princeton University.

Rao, A.L. Carr, I.D. Kopp, R.J. Martin, J. Rafii, F. & Schelsinger, P.F. (1996). *Total quality management: A cross functional perspective*. John Wiley & Sons.

Schermerhorn, J.R, Jr. Hunt, J.G. & Osborn, R.N. (1994). *Managing organizational behavior* (5th ed.). John Wiley & Sons.

Van Assen, M.; Van den Berg, G. & Pietersman, P. (2009). *Key management models: The 60+models every manager needs to know* (2nd ed). FT Prentice Hall.